

daczára is csakugyan a nyelvészet van hivatva legtöbbet nyújtani, mint olyan, a melynek alapja még legismertebb s aránylag leginkább megbízható, a nyelv, annak kifejlett palæontológiája, a gyökerek tana.

Hanem azért az ily munka korán sincs haszon nélkül, mert még egyrészt a kezdőnek teljes anyagot nyújt, másfelől a szakférfiak körében vitát kelt, a mely nélkül pedig nincsen haladás. — Mindent összevetve, Penka művét az érdekes, nagy vita egyik számottevő termékének kell tekintenünk, a mely ha nem is döntötte el végleg az óshaza kérdését, ha magyarázatai s különösen etymológiái között akad is olyan, mely a tüzpróbát ki nem állja (pl. az *árja* név származtatása az ósi *gar*: fényleni, gyökérből, hol a gutt. med. *g* el nem veszhett), ha végre eltekin-tünk a nyelvészettel ellenséges lábon álló, egyoldalú irányától; minden-esetre érdekes új nézetet ad elő és úgy adja elő, hogy megérdemli a velevaló bővebb foglalkozást.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde von Dr. O. Schrader. Erster Theil. Jena, 1886.

Schradernek e könyve folytatása azon jeles munkának, melyet nem régiben (1883.) „Sprachvergleichung und Urgeschichte” czímen bocsátott nyilvánosságra. Ezen újabb munkája, melyben a kereskedelem fejlődését és történetét philologiai alapon tárgyalja, két főrésze oszlik: I. *Die Ursprünge des Handels und Wandels in Europa.* II. *Die Gewebestoffe.* Az első részt, mely minket is kiválóan érdekel, részletesen fogom ismertetni.

Az első fejezet, mely nézetem szerint a könyvnek legszebb és leg-érdekesebb fejezete, a *közlekedésről* szól (*Der Verkehr*). A szerző élénken élénk varázsolja azt a homályos őskort, midőn az egyes népek és néptörzsek még nem érintkeztek egymással békés, barátságos úton, hanem folytonosan hadi lábon állottak, s iszonyú véres harcokba keveredtek szomszédjaikkal. Az őskor egyszerű embere, a ki csak a saját törzsének érdekeit ismerte, az idegent nemcsak jogtalanak tekintette, de sőt gyűlölte, s ha szerét tehette, életétől is megfosztotta. Szomszéd és ellenség náluk egyjelentésű. A gör. *ξένος*, germ. *gast*, ir *oegi* mind oly szók, melyek eredetileg idegent, ellenséget, megrontót jelentettek, s csak jóval később vették fel a «vendég» jelentést. Az ókori hagyományok is e mellett bizonyítanak. Az idegennek ilyen állásából megérthetjük aztán, hogy mily borzasztó büntetés volt az ókori állampolgárra nézve a számkivetés, az exilium. Innen magyarázható, hogy nem egy indogermán nyelvben az «idegen» szó idővel a «szerencsétlen, nyomorult» jelentést vette föl (pl. ném. *elend*: ófn. *elilento* «aus anderem Land»).

Meglepő, hogy ilyen rideg világnézet mellett nemcsak az indo-

germánoknál, hanem mindenfelé ki tudott fejlődni és elterjedt a Ζεύς ἱερός törvénye, a szent *vendégjog*. Ezt a két ellentétes világnézetet eddigelé még senki sem tudta összeegyeztetni; Schrader igen szellemelesen magyarázza meg a dolgot. Ha ugyanis tekintetbe vesszük, hogy a régi korban (pl. Homer korában) a vendéglátással szoros összefüggésben áll a kölcsönös ajándékozás szokása, könnyen nyitjára jövünk a dolognak. Az egyenértékű ajándékok kölcsönös kicserélése vendég és házigazda közt, az ilyen rendezett és békés *cserekereskedés* szükségének érzete lehetett az első indító ok a törvényes és sérthetetlen vendégjog megállapítására. — E mellett a békés és barátságos érintkezés mellett némely nem indogermán népnél kifejtett a kereskedésnek egy másik — bár primitívebb — faja, az úgynevezett néma *cserekereskedés* (der stumme Tauschhandel). Ez abban áll, hogy az elárúsító és vevő bizonyos helyen, többnyire határszéleken, kölcsönösen kirakják áruikat, s míg a vásár megtörténik, maguk rejték helyeikre vonulnak vissza. Itt tehát a felek még ellenséges viszonyban vannak.

Mintán így a közlekedésnek első csiráit megfejttette, áttér Schrader a közlekedési eszközökre. Ilyenek az *utak* és *hidak*. Schrader ezeket részint nyelvészeti, részint történeti alapon vizsgálja, s azon eredményre jut, hogy már az indogermán őskorban megvoltak az utak építésének alapfogalmai és kezdetei, de a hídépítés mestersége már sokkal későbbi kor szülötte. A *kocsi* már az indogermán őskorban igen fontos szerepet játszik; minden egyes részére találunk ősrokon szavakat, kivéve a küllőket, s ebből azt következtethetjük, hogy a kocsi kerekei ősi alakjukban küllőtlenek voltak s a tengelylyel együtt forogtak. Az igavonó állatok között találjuk az *ökröt*; a *lovat* is ismerték az indogermánok. Az *összér* és *számár* az indogermán őskorban még nem volt ismeretes, de később nagyon elterjedt Európában. A *tevével* csak távolról ismerkedtek meg az európai népek; gör. κτηνος = héber *gámál*. Megjegyzendő, hogy a kocsigyártás mestersége az indogermánokat a körülakó finn-ugor és török-tatár népektől élesen elkülönzi, mert ezeknél nyomát sem találhatjuk.

A közlekedési eszközök rávezetnek bennünket a *vendéglőkre* is. Ilyeneket eleintén gazdag emberek állítottak saját költségükön az utazók számára; később azután a *póstaállomások* kaptak lábra. Ezeknek és a vendéglőknek fölvirágzását a *vásárok* segítették elő. A vásárokat bizonyos meghatározott helyeken, többnyire ünnepélyes alkalmakkor tartották, s ilyenkor fegyverszünet volt (Marktfrieden). Később a keresztény hittérítés is fölhasználta ezen alkalmakat, s a vásárokat saját egyházi ünnepeire helyezte át. Innen van pl. a ném. *messe* kettős értelme: «*mise*» és «*vásár*».

Ezután áttér Schrader a *hajózásra*. Ő az indogermán ősnépet nem

tartja hajós népnek, mert a hajózásra vonatkozólag mindössze csak két ősrokon szó található, t. i. a «hajót» jelentő szanszkrit *nau* csoportja és az «vezőt», «vezést» stb. jelentő közös *ar* gyökér. A hajózás mestersége későbbi keletű, még pedig — a mint a szerző nyelvészeti és történelmi bizonyítékok segítségével kimutatja — az összes európai hajózás a *görögöktől* és a *germánoktól* indult ki. A mi e részben más keleti népeknél, pl. a *szláv-litvánoknál* és a *finneknél* található, az mind idegen — többnyire germán — bélyeget hord magán.

A II. fejezet a *kereskedéssel* foglalkozik (*Der Handel*). Hogy valaki raját birtokának egy részét más idegen jószágért elcserélje vagy eladja, szükséges, hogy előbb a «tulajdon» fogalmával tisztában legyen. Schrader számtalan erre vonatkozó ősrokon szóval bizonyítja, hogy az indogermánok tisztában voltak vele. Ezután az *adás-vevés terminológiáját* vizsgálja a szerző és azon eredményhez jut, hogy a primitív cserekereskedés alapfogalmai már az indogermán őskorban megvoltak. Azonban fejlődésnek csak akkor kezdett indulni a kereskedés, mikor az indogermán népre e részben más népek voltak befolyással.

A *régi görögök* kereskedelme a phoeniciaiktól indul ki; de ebben a kereskedelmi összeköttetésben a görög egészben véve passiv, s a keleti az aktív fél. Az *italiai* kereskedés is phoeniciai befolyásnak köszöni létét, melyet aztán a görög *colonisatio* hatalmas lendületnek indított. A *germán* kereskedés római alapon áll. A kereskedésnek fő tárgyai a *borostyánkő* és az *állatbőrök*. A szerző még összeállítja a szláv-germán kereskedelem nyelvi maradványait, s végül röviden arra utal, hogy a finn népek is sokat köszönhetnek a germán és szláv-litván népek befolyásának, legálább erre enged következtetni kereskedelmi terminológiájuk.

A III. fejezet *Hermes-Mercuriust*, mint a kereskedelem istenségét mutatja be röviden. Hermes, eredetére nézve, valószínűleg a szél istene volt; csak később vált a kereskedés istenévé sajátos jellemvonásai alapján.

Hermes már a régi görög költőknél mint követ (Zeus és az istenek követe), mint kísérő, vezető, s végül mint az út istene szerepel (*Ἑρμῆς, ἄγγελος, πομπός, ὀδός*); innen van, hogy az emberek neki köhalmokat (hermákat) emelnek, mivel ő az utazók vezetője és oltalmazója. Hermes másrészt a nyáj istene (*Ἑρμῆς νόμιος*), s minthogy az őskorban a gazdagság és nyáj egyjelentésű, nagyon természetes, hogy lassankint a gazdagság és nyereség istenévé lett. De Hermest cselszövő természetű is jellemzi, s így lett ő a tolvajok istenévé (*Ἑρμῆς δόλος*). Ez mind igen alkalmas jellemvonás volt arra nézve, hogy Hermes a kereskedők istenévé fejlődhessék. Idővel összezavarták Hermest az egyiptomi *Thoth* istenséggel, s azt hitték róla, hogy ő az írás, a számok, mértékek és súlyok föltalálója. Még egy kifejezés van a görögben, mely Hermes istenségre

vonatkozhat, t. i. *ἐμπνεύς* 'tolmács', s melyet némelyek (Benfey) a lat *sermonari*-val akarnak kapcsolatba hozni.

Az etruskoknál *Turmus*, a rómaiaknál eredetileg *Janus* volt a kereskedelem istene; később *Mercuriust* képezték a *merx* 'árú' szóból. A római *res publica* végén egészen összeolvastották a gör. *Hermes*-szel. A germánoknál *Wuotan* vagy *Odin* felel meg *Mercurius*nak, s ennek nyomát még ma is sejthetjük *Szent Bertalan* alakjában. Sok régi templom neki van szentelve, s az ő ünnepeén tartatnak az úgynevezett *Bertalan-vásárok* (*Bartelmärkte*). *Wuotan* mellékneve pedig *Berthold* 'der leuchtende', *Bartholdus*, *Bartel*, *Bärtel*, mely könnyen egybeolvadhatott a *Bartolomäus* = *Bertalan* névvel.

A IV. fejezet a *pénzzel* foglalkozik (*das Geld*). — Mielőtt az ércpénz elterjedt volna az indogermánoknál, mindenféle más tárgy szolgált az árú értékének megmérésére s becslésére. Ilyen első sorban a marha, az *ökör*, v. ö. lat. *pecunia*: *pecus* 'barom'; gót *faihu*, ófn. *fihu* = *pecus* és *pecunia*; ilyen volt a *lő* és a *juh* is. A pénzt helyettesítették a ruhaszövetek, posztó, vászon, állatbőrök és kelmék, továbbá a só.

Az *ércpénz* az indogermán őskorban nem volt ismeretes, mert az ő indogermánok csak a *rezet* ismerték, s ezt sem használták föl metallurgiai célokra. Az ércnek használata keletről indul ki, az egyiptomiak, phöniciék, palesztinaiak, assirok és babyloniak s egyéb keleti népektől. Eleinte a pénzt, illetőleg érczet súlya szerint mérték, s gyűrűk, karikák, lemezek, és rudak alakjában használták. De a tulajdonképeni *ércpénz* (*münze*) csak akkor keletkezett, midőn az állam pecsétjével és címerével kezekedett az ércz súlyáért és minőségéért. Valamint az ércnek, úgy a pénznek ismerete és használata is keletről került a görögökhöz és rómaiakhoz. Éjszakon a régi germánoknál eleinte szintén gyűrűalakú pénznemeket találunk (v. ö. a *lex Salica*-ban: *reipus* = gót *raips*, ném. *reif*). A *vert pénzt* a barbár germánok a déli kulturnépektől, a görögöktől és rómaiaktól vették át.

Schrader ezután röviden felsorolja és ismerteti a különféle pénzek és pénznemek neveit, melyek a középkori Európában elterjedtek, s melyek egyrészt az ókori vagy idegen népektől vétettek át, másrészt pedig újólag képeztettek. Végül néhány szóval ismerteti az *erszény*-nek különféle neveit.

Az V. fejezet a *mértékeket* és *súlyokat* (*Mass und Gewicht*) tárgyalja. A mérés fogalmát az ő indogermánoknál a *ma*, *mā* gyökér fejezi ki (szkr. *mā-mi*, gör. *μέτρον*, lat. *me-tior*, ószl. *mē-ra*). Ez a gyökér fejezi ki az időmérés alapfogalmát is, mert a hold mint időmérő töle vette nevét (szkr. *mās*, gör. *μήνη*, gót *mēna* stb). Kiválólag fontos, hogy az indogermánok már az ő időben kifejtették a tizes számrendszert.

A szerző azután áttér a *hosszúság mértékeire* s azon eredményül ez

jut, hogy a kisebb hosszúság mértékeinek nevei az ós indogermánoknál többnyire az újjak, kéz, kar és láb elnevezéseiből indultak ki. A nagyobb távolság, *mérföld* kifejezése is igen érdekes. A germánoknál a napi út szerint nevezik: gót és ófn. *rasta* = «rast, lager»; máskor a hallás és látás távolsága után nevezik. A görögök a versenyfutás szerint nevezik: *σάδιον, ἰκμάδιον* «strecke». A római egyszerűen a lépések száma után nevezi *milia*-nak, s ez a név elterjedt egész Európában.

A *térmértékek* a földmívelés fogalmából indulnak ki. Még pedig arra nézve 3 kategóriát különböztethetünk meg: 1. midőn a térmérték a barázda-vonás szerint van elnevezve, ilyen az ital. *vorsus* = or. *versta* «verszt»; 2. midőn a mérték azon idő szerint van elnevezve, a mely egy darab föld felszántására szükséges, v. ö. ófn. *morgan* = «was an einem Morgen gepflügt werden kann»; 3. midőn a mérték azon gabona-mennyiség szerint van elnevezve, mely egy darab föld bevetésére szükséges; pl. *μέριμνος* = lat. iugerum.

Az *üzmértékek* vizsgálata közben azon eredményre jut a szerző, hogy azok többnyire különféle edények és börtömlők szerint vannak elnevezve. Végül következnek a *mérleg* és a *súlyok*, *súlymértékek* nevei. A mérleget többnyire a karnak, kéznek vagy tenyérnek mozgatásáról nevezték el, pl. ófn. *wäga*, ang.-szász *wæg*, skand. *vág*: (be)wegen, a *vah* gyökértől. A *súlyok* elnevezései gyakran ugyanazon tőszóktól származnak, a melyektől a mérleg vette nevét, pl. lat. *pondus*: *pendere* «wägen», «sich pendelnd bewegen». A görögben a *στα* «állni» gyökérből lett *σταθμός* = súly «gewicht». Az érczenevektől származik a kfn. *iöt* = tkp. ólom «blei». Római befolyásra mutat a germ. *pund*, *pfunt* = lat. *pondus*, *pondo*. Ez elterjedt más népeknél is, t. i. a szlávoknál, s tudjuk, a magyarban is megvan.

Schrader könyvének második része speciálisabb tárggyal, a *szövetekkel* foglalkozik (*Die Gewebestoffe*).

STEUER JÁNOS.

Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. I. Band: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Von *Heinrich Denifle*. Berlin. Weidmann, 1885. 814 l. 24 márka.

A középkorban keletkezett azon institutiók közül, melyek korunkig fenmaradtak, tán egy sem jellemzi jobban az eszmék fokozatos átalakulásait, mint az egyetem. Története egyszersmind a tudományos gondolkodásnak és a kutatás szellemének története.

Az egyetemek keletkezése magában is sajátos valami. Mikor a barbárság szellemi téren legnagyobb volt, támadnak egyes geographiailag kedvezőbb helyeken nagy iskolák, védbástyái azoknak, kik járják és igazgatják, ellátva pecsétes levelekbe foglalt kiváltságokkal, dús anyagi